

Dowodzenie w sprawach o zabójstwo bez ciała — zarys problematyki

DENIS SOLODOV

ORCID: 0000-0003-2884-9420

Katedra Kryminalistyki i Medycyny Sądowej
Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie

Zabójstwa bez ciała oraz skuteczne skazanie sprawców podobnych zbrodni należą raczej do rzadkości¹. Według badaczy amerykańskich w Stanach Zjednoczonych dotychczas odnotowano niewiele ponad czterysta tego rodzaju spraw zakończonych prawomocnym skazaniem². Z kolei w Rosji, jak wynika z oficjalnych statystyk, 7,4% osób zaginio-

¹ Pierwsze znane nam zabójstwo — zabójstwo Abła przez jego brata Kaina — można uznać za klasyczne zaginięcie kryminalne. „Rzekł Kain do Abła, brata swego: Chodźmy na pole. A gdy byli na polu, Kain rzucił się na swego brata Abła i zabił go. Wtedy Bóg zapytał Kaina: Gdzie jest brat twój, Abel? On odpowiedział: Nie wiem. Czyż jestem stróżem brata mego? Rzekł Bóg: Cóżś uczynił? Krew brata twego głośno woła ku mnie z ziemi! Bądź więc teraz przeklęty na tej roli, która rozwarła swą paszczę, aby wchłonąć krew brata twego, przelaną przez ciebie” (Księga Rodzaju, rozdz. 4, w. 8–11). W historii i mitach historycznych można znaleźć liczne przykłady niewyjaśnionych i podejrzanych zaginięć. Można tu wymienić m.in. mityczne zaginięcie założyciela starożytnego Rzymu Romulusa, które niektórzy badacze uznają za zabójstwo z późniejszym skutecznym ukryciem ciała ofiary przez sprawcę bądź sprawców (G. Hawes, *Rationalizing Myth in Antiquity*, Oxford 2014, s. 169; *The Cambridge Ancient History*, red. F.W. Walbank *et al.*, wyd. 2, t. 7, cz. 2. *The Rise of Rome to 220 b.c.*, Cambridge 2006, s. 57).

² T.A. DiBias, *No-body Homicide Cases. A Practical Guide to Investigating, Prosecuting, and Winning Cases when the Victim is Missing*, Boca Raton-London-New York 2015, s. xi.

nych (rocznie liczba zaginionych wynosi w tym kraju ponad osiemdziesiąt tysięcy) staje się ofiarami zabójstw³. Część tego rodzaju zaginięć ma miejsce w rejonach trudno dostępnych, zlokalizowanych poza europejską częścią kraju, co w pewien sposób wyjaśnia trudności organów ścigania z odnalezieniem zwłok lub ich fragmentów⁴. W Polsce nie prowadzi się odrębnych statystyk na temat liczby zaginięć kryminalnych — zabójstw bez ciała. W 2017 roku liczba zarejestrowanych przypadków zaginięć (oficjalnie podawanych jako „liczba zgłoszonych osób zaginionych w ciągu roku”) wynosiła 19 563 osoby. Większość zaginionych zostaje odnaleziona już w ciągu pierwszych kilkunastu dni po zaginięciu⁵. W tym samym okresie liczba stwierdzonych zabójstw wyniosła 513 (od lat obserwujemy tu tendencję spadkową)⁶. Liczba zaginięć kryminalnych pozostaje więc w zakresie oceny eksperckiej. Według B. Sygita na sto przypadków zdarzeń kryminalnych około 20 mogą stanowić przestępstwa pozorowane⁷. W niektórych przypadkach pozorowane jest zaginięcie niekryminalne ofiary. Szacuje się, że 5–10% zaginięć zgłoszonych do Fundacji ITAKA to zaginięcia o charakterze kryminalnym⁸. Częściej jednak specjaliści wypowiadają się bardziej ogólnikowo, wskazując na istnienie trudnej do oszacowania, ale niewątpliwie dużej „ciemnej liczby” tego rodzaju przestępstw⁹.

³ А.Г. Бабичев, *Убийство (ч. 1 ст. 105 УК РФ): уголовно-правовой и криминологический аспекты*, Автореферат диссертации, представленной на соискание ученой степени кандидата юридических наук, Челябинск 2006, s. 4.

⁴ И.С. Трубчик, Д.В. Галкин, *Особенности расследования убийств „без трупа”*, „Российский следователь” 2015, nr 11, s. 50–54.

⁵ Por. <http://statystyka.policja.pl/st/wybrane-statystyki/zaginieni/50885,Zaginieni.html> (dostęp: 2.01.2020).

⁶ Por. <http://statystyka.policja.pl/st/przestepstwa-ogolem/przestepstwa-kryminalne/zabojstwo/64003,Zabojstwo.html> (dostęp: 2.01.2020).

⁷ B. Sygit, *Zachowania pozorujące przestępstwa i ich zwalczanie*, Warszawa-Poznań 1985, s. 51–52.

⁸ *Przypadki kryminalne: współpraca interdyscyplinarna przy badaniu ciemnej liczby przestępstw*, red. J. Stojer-Polańska, Poznań 2016, s. 59; A. Urbaniak, *Wieloletnie zaginięcia osób jako efekt działań przestępczych*, „Biuletyn Polskiego Towarzystwa Kryminologicznego” 2017, nr 24, s. 65.

⁹ B. Hołyst, *Kryminalistyka*, Warszawa 2010, s. 404–405.

Kryminaliści są zgodni, że sprawy o zabójstwa, w których brak jest ciała ofiary, należą do najtrudniejszych do wykrycia¹⁰. W raporcie Najwyższej Izby Kontroli dotyczącym krajowego systemu poszukiwań osób zaginionych, który ukazał się w 2015 roku, stwierdzono występowanie licznych błędów w kwalifikowaniu osób zaginionych, mających wpływ na zakres podejmowanych działań¹¹. Za główną przyczynę takiego stanu rzeczy uznano niewystarczające wykształcenie funkcjonariuszy, które nie pozwala na nadawanie kategorii (obecnie — poziomu¹²) adekwatnie do okoliczności zaginięcia¹³. Badacze rosyjscy za jeden z głównych czynników, które mają wpływ na postępowanie organów ścigania w sprawach o zaginięcia formalnie podpadające pod kategorię zaginięć kryminalnych¹⁴, uznają istnienie lub brak tzw. perspektywy sądowej, tj. pewnego przekonania czy pewności co do możliwości skazania ewentualnego sprawcy, a nawet znanego, wytypowanego podejrzanego¹⁵. W praktyce oznacza to, że organ ścigania przy braku jasnej perspektywy sądowej nie podejmuje czynności dowodowych zabezpieczających w niezbędnym zakresie. Zdarza się również, że w takiej sytuacji dochodzi do licznych odstępstw od zalecanej procedury. Na niebezpieczeństwa wynikające z takiego selektywnego podejścia organów ścigania (*professional reluctance to act*) zwraca się uwagę również w literaturze anglo-

¹⁰ А.М. Багмет, С.Ю. Скобелин, *Методика расследование детоубийств: методическое пособие*, Москва 2014, s. 59.

¹¹ *Poszukiwanie osób zaginionych*, raport NIK z dnia 6 lutego 2015 roku, KPB-4101-003-00/2014, nr ewid. 5/2015/P/14/042/KPB, <https://www.nik.gov.pl/plik/id,8333,vp,10395.pdf>, s. 9 (dostęp: 2.01.2020).

¹² Zarządzenie nr 48 Komendanta Głównego Policji w sprawie prowadzenia przez Policję poszukiwania osoby zaginionej oraz postępowania w przypadku ujawnienia osoby o nieustalonej tożsamości lub znalezienia nieznanego zwłok oraz szczątków ludzkich, Dziennik Urzędowy Komendy Głównej Policji 2018, poz. 77.

¹³ *Poszukiwanie osób zaginionych...*, s. 25.

¹⁴ W Rosji na poziomie federalnym obowiązuje lista okoliczności, których występowanie w konkretnym przypadku należy traktować jako dowód uprawdopodobniający popełnienie wobec osoby zaginionej przestępstwa, w tym zabójstwa.

¹⁵ Р.Г. Драпезо, Н.А. Юркевич, *Проблемы проведения досудебной проверки по делам об убийствах, где огонь выступает как орудие (способ) сокрытия преступления*, „Российский следователь” 2017, nr 20, s. 11–16.

języcznej¹⁶. Śledztwo w podobnych przypadkach, tj. istnienia wątpliwości co do możliwości wykrycia i skazania sprawcy, często ma charakter pasywny, *stricte* formalny, a więc jest mniej, jeżeli w ogóle, skuteczne. W niektórych przypadkach funkcjonariusze organów ścigania mogą zwlekać z przyjęciem zawiadomienia o zaginięciu, czy też celowo, świadomie „ukrywać” zdarzenie, kwalifikując je do nieodpowiedniej kategorii (poziomu)¹⁷. Jest to jednak temat zasługujący na odrębne studium.

Bez dyskusyjne jest to, że wyniki oględzin zwłok, miejsca ich znalezienia oraz opinia biegłego z zakresu medycyny sądowej wyjaśniająca okoliczności śmierci mają kluczowe znaczenie w każdej sprawie o zabójstwo. Czas zgonu, jego przyczyny, *modus operandi* sprawcy, pozostawione na ciele ofiary, jej ubraniach, w miejscu pozostawienia (ukrycia) zwłok lub ich fragmentów ślady identyfikujące sprawcę to elementy uznawane powszechnie za niezbędne, jeśli chodzi o możliwość przypisania winy sprawcy zabójstwa¹⁸. Podejrzany (oskarżony, skazany) może do końca utrzymywać, że jest niewinny, jeśli szczątki ofiary nie zostały odnalezione, co jest jedyną skuteczną linią obrony¹⁹.

Jeden z ojców kryminalistyki, sędzia śledczy Hans Gross, w ten oto sposób podchodził do przedmiotowej kwestii: „Stare ustawy sądowe nie pozwalały na skazanie za zabójstwo, jeśli nie znaleziono ciała ofiary. Czyż-

¹⁶ Por. A. Wilczyński, *The incidence of child homicide: How accurate are the official statistics?*, „Journal of Clinical Forensic Medicine” 1, 1994, nr 2, s. 61–66; D. Eckberg, *Stalking the elusive homicide: A capture-recapture approach to the estimation of post-reconstruction South Carolina killings*, „Social Science History” 25, 2001, nr 1 (wydanie specjalne *Bloody Murder*), s. 67–91; *A Global Casebook of Sexual Homicide*, red. Heng Choon (Oliver) Chan, Singapore 2019, s. 81, 111.

¹⁷ Z treści zarządzenia nr 48 wynika, że decyzja odnośnie do nadania poszukiwaniu określonego poziomu ma charakter dyskrecyjny (§ 8 w zw. z § 2 ust. 1). Należy jednak przyznać, że w znanej autorowi literaturze nie zostały opisane przykłady podobnych nadużyć, jeśli chodzi o Polskę.

¹⁸ D. Solodov, *Zabójstwo bez ciała: podstawy metodyki prowadzenia spraw*, [w:] *Śmierć w wielu odsłonach. Problemy wybrane*, red. E. Żywucka-Kozłowska, A. Opalska, M. Treder, Olsztyn 2017, s. 23–24.

¹⁹ J. Stojer-Polańska, M. Lisowicz, J. Gołębiowski, *Kryminalistyczne aspekty poszukiwania zwłok*, „Problemy Kryminalistyki” 2015, nr 289 (3), s. 3; por. *Murder conviction upheld despite lack of direct evidence of corpus delicti*, „Columbia Law Review” 61, 1961, nr 4, s. 740.

by one [ich twórcy — D.S.] nie miały racji?”²⁰. Niemniej jednak w swoim słynnym *Podręczniku dla sędziów śledczych* opisał sprawę o zabójstwo, którego sprawca został skazany mimo braku ciała ofiary. Poczynione w tej sprawie obserwacje mogą niewątpliwie służyć za pewien wzorzec, jeśli chodzi o taktykę przeprowadzenia pierwszych czynności śledczych. W związku z tym warto przytoczyć wspomniany przypadek, zachowując oryginalny ciąg opisu²¹.

Na brzegu rzeki przechodnie zauważyli dobrze zachowany surdut wykonany z grubego sukna (podobnego do filcu używanego w rejonach górzystych). Świadkowie przekazali znalezisko policji. Ze względu na to, że na surducie znajdowały się plamy przypominające zaschniętą krew, sędzia śledczy poprosił biegłego chemika o przeprowadzenie stosownych badań. Trzeba dodać, że w tym momencie śledczy jeszcze nie wiedział, iż minionej nocy w miejscu znalezienia surduta miała miejsce bójka. Zakrwawione ubrania zostały przekazane biegłemu „na wszelki wypadek”. Po kilku godzinach biegły przedstawił krótką opinię, z której wynikało, że właściciel przedmiotowego surduta nie żyje. Biegły zwrócił uwagę na to, że do jednej z zaschniętych plam (szybko ustalono, że jest to krew) przykleiło się strzemiączko — jedna z trzech kosteczek w uchu ludzkim (*ossicula auditoria*). Fakt odnalezienia kosteczki biegły wytłumaczył w ten sposób, że została ona „porwana” przez strumień krwi z rany na głowie ofiary. Przy czym rana ta musiała być na tyle głęboka, że mała kosteczka słuchowa oddzieliła się na skutek zadanego przez sprawcę ciosu. Obrażeniom towarzyszyła szybka utrata krwi, co w połączeniu z „wypadnięciem” wspomnianej kosteczki wskazywało zdaniem biegłego na to, że ofiara zmarła bardzo szybko po pobiciu. W ten sposób został ustalony fakt popełnienia zabójstwa, które najprawdopodobniej miało charakter umyślny oraz było zaplanowane. Późniejsze dochodzenie doprowadziło do identyfikacji właściciela surduta — okazał się nim pewien handlarz bydłem. Ustalono, że został on zabity poprzedniej (przed odnalezieniem surduta) nocy. Zwłoki ofiary znaleziono dopiero wiosną, kiedy całkowicie stopniał śnieg. Komentując przytoczony przykład, H. Gross

²⁰ Г. Гросс, *Случай людоедства*, „Судебное обозрение” 20 czerwca 1904, s. 508.

²¹ Fragmenty wspomnianego podręcznika w języku polskim można znaleźć w opublikowanej w Brodach w 1904 roku *Służbie śledczej zestawionej na podstawie dzieł fachowych dra Grossa i innych dla c.k. żandarmerii*.

zwraca uwagę na to, że gdyby sędzia śledczy był mniej ostrożny, badając surduta, mała kosteczka mogłaby odpaść i zgubić się. Policja doszłaby do wniosku, że surduta jest zabrudzony krwią w wyniku jakiejś mniej istotnej bójki, a kiedy zostałoby znalezione ciało ofiary, byłoby już za późno na przeprowadzenie jakichkolwiek czynności wyjaśniających. Sprawa najprawdopodobniej pozostałaby niewykryta²².

Badacze są jednomyślni, że skazanie za zabójstwo w sytuacji braku zwłok ofiary jest możliwe i w pełni dopuszczalne z punktu widzenia obowiązującego prawa, pod warunkiem że zgromadzone dowody pozwalają na wykluczenie jakichkolwiek innych wersji oprócz tej obciążającej domniemanego sprawcę²³. Przy czym w żadnym wypadku nie wolno domniemywać winy domniemanego sprawcy²⁴.

Odnalezienie ciała ofiary zbrodni zabójstwa nie jest warunkiem *sine qua non* dla przypisania dokonania tego czynu oskarżonemu. Fakt śmierci pokrzywdzonego i jej okoliczności mogą zostać w sposób bezsporny ustalone także w oparciu o inne dowody, które w swej logice nieuchronnie prowadzą do ustalenia tego faktu i powiązania go na płaszczyźnie przyczynowo-skutkowej z umyślnymi działaniami oskarżonego zmierzającymi do pozbawienia człowieka życia. Założenie, że odnalezienie i zidentyfikowanie ciała jest niezbędne dla skazania za czyn z art. 148 k.k., oznaczałoby sprzeczny z zasadą swobodnej oceny dowodów przejaw formalizmu dowodowego²⁵.

²² Г. Гросс, *Руководство для судебных следователей как система криминалистики*, Петербург 1908, s. 727–728.

²³ Zasada „brak ciała oznacza brak (możliwości) skazania” („no body — no conviction”) do niedawna obowiązywała w niektórych stanach w Stanach Zjednoczonych, głównie tam, gdzie istniała możliwość skazania sprawcy zabójstwa na karę śmierci (F.P. Greene, *I ain't got no body: The moral uncertainty of bodiless murder jurisprudence in New York after People v. Bierenbaum*, „Fordham Law Review” 71, 2003, nr 6, s. 2870).

²⁴ Por. wyrok SN z dnia 8 sierpnia 1980 roku, IV KR 186/80, OSNPG, 1981, nr 1, poz. 3, s. 5–6.

²⁵ Wyrok Sądu Apelacyjnego w Poznaniu z dnia 10 kwietnia 2014 roku, II AKa 48/14, <https://sip.lex.pl/orzeczenia-i-pisma-urzedowe/orzeczenia-sadow/ii-aka-48-14-odnalezienie-zwlok-ofiary-zbrodni-521589715> (dostęp: 2.01.2020). Por. *System prawa karnego procesowego. Zasady procesu karnego*, red. P. Wiliński, t. 3, cz. 2, Warszawa 2014, s. 1164. W podobnym tonie wypowiadał się również G.N. Mudjugin — znany kryminalistyk rosyjski, autor metodyki prowadzenia postępowań w sprawach o zabójstwa bez ciała (Г.Н. Мудьюгин, *Расследование убийств по делам, возбужденным в связи с исчезновением потерпевшего*, Диссертация, Москва 1962, s. 15–16. W orzecznictwie amerykańskim można znaleźć takie oto uzasadnienie zasadności skazania sprawcy zabójstwa w sytuacji nieodnalezienia zwłok ofiary (jest to słynna sprawa, w której jedna

W każdej podobnej sprawie kluczowe znaczenie ma adekwatne rozpoznanie charakteru zdarzenia. Obowiązujące Zarządzenie nr 48 Komendanta Głównego Policji, niestety, nie zawiera jasnych wskazówek co do okoliczności, które mogą świadczyć o tym, że organ przyjmujący zgłoszenie ma do czynienia z zaginięciem kryminalnym — dokument wskazuje na zaistnienie „realnego podejrzenia” popełnienia na szkodę osoby zaginionej przestępstwa przeciwko zdrowiu lub wolności. Plusem jest to, że zostały w nim dokładnie opisane czynności, które należy podjąć, mając do czynienia z zaginięciem pierwszego poziomu, a z których znaczna część ma charakter kryminalistyczny: niezwłocznie zorganizować i przeprowadzić penetrację terenu ostatniego miejsca pobytu osoby zaginionej i innych ustalonych miejsc; dokonać w miarę możliwości zabezpieczenia i analizy zapisów z monitoringu w rejonie miejsca zaginięcia osoby oraz miejsc, w których po raz ostatni mogła być widziana; opublikować wizerunek osoby zaginionej (z niewytłumaczalnych powodów wstępnie należy uzyskać zgodę osoby najbliższej lub przedstawiciela ustawowego²⁶) oraz informację o zaginięciu w internetowej policyjnej bazie osób zaginionych; dokonać lub zlecić dokonanie typowania osoby zaginionej polegającego na porównaniu rysopisów, w tym znaków szczególnych osoby zaginionej; z zarejestrowanymi w KSIP (Krajowy System Informacyjny Policji) informacjami o osobach i zwłokach NN; zlecić oznaczenie profilu DNA pochodzącego od osoby zaginionej, rejestrację profilu DNA w bazie danych DNA celem porównania go z profilami zarejestrowanymi

z ofiar była żona reżysera R. Polańskiego) — fakt, że sprawca z powodzeniem pozbył się zwłok, w żadnym wypadku nie „uprawnia” go do tego, by żądać uniewinnienia. Sukces, który sprawca osiągnął (skutecznie pozbywając się zwłok), nie zasługuje na podobną „nagrodę” („The fact that a murderer may successfully dispose of the body of a victim should not entitle him to an acquittal. That is one form of success for which society should have no reward”) — *People v. Charles Manson*, 71 Cal. App. 3d. 1, 42 (1975), <https://law.justia.com/cases/california/court-of-appeal/3d/61/102.html> (dostęp: 2.01.2020). Niemniej jednak organ procesowy musi osiągnąć taki poziom przekonania co do faktu popełnienia zabójstwa, który graniczy z pewnością (por. У. Уилтз, *Опыт теории косвенных улик, объясненной примерами*, Москва 1864, s. 158–159).

²⁶ Jest to sprzeczne przede wszystkim z interesami śledztwa, jeśli przyjmimy, że mamy do czynienia z ukrytym zabójstwem — pozorowanym zaginięciem niekryminalnym. Logika podpowiada, że sprawcy w tym wypadku należałoby szukać przede wszystkim w gronie osób najbliższych. Co więcej, trudno sobie wyobrazić sytuację, kiedy taka osoba, założmy, że jest to sprawca zabójstwa, odmówiłaby udzielenia takiej zgody.

w bazie danych DNA; zlecić rejestrację zabezpieczonych śladów linii papilarnych w automatycznym systemie identyfikacji daktyloskopijnej AFIS celem dokonania stosownych porównań, a w uzasadnionych przypadkach na głównej stronie portalu internetowego komendy głównej policji, właściwej komendy lub komend wojewódzkich policji oraz w środkach masowego przekazu (§ 12 zarządzenia). Jeśli te czynności zostaną przeprowadzone odpowiednio szybko i kompetentnie, mogą dostarczyć informacji niezbędnych do dowiedzenia winy i późniejszego skazania sprawcy. Łatwiej jest potem wrócić do wersji o zaginięciu niekryminalnym, niż uzyskać dostęp do danych bezpowrotnie utraconych wskutek przyjęcia niepoprawnej wersji na samym początku postępowania²⁷. Wydaje się jednak, że należałoby wskazać również typowe przesłanki uzasadniające podejrzenie popełnienia przestępstwa na szkodę osoby zaginionej. W kryminalistyce została opracowana lista okoliczności, których występowanie (ustalenie) zwiększa prawdopodobieństwo tego rodzaju przyczyny zaginięcia. Przesłanki te, w wypadku ich stwierdzenia, będą pełniły rolę istotnych poszlak, które uprawdopodobniają ponad wszelką wątpliwość fakt popełnienia zabójstwa oraz wskazują na udział w nim podejrzanego. Należą do nich m.in.:

- brak danych wskazujących na to, że osoba zaginiona planowała bez powodu i na długo pozostawić miejsce dotychczasowego pobytu;

- osoba zaginiona nie cierpiała na chorobę, która może spowodować nagłą śmierć, utratę pamięci, zaburzenie orientacji w czasie, w przestrzeni;

- znalezienie w miejscu dotychczasowego pobytu osoby zaginionej dokumentów osobistych, rzeczy, ubrań, pieniędzy lub innych przedmiotów, bez których ta osoba nie mogłaby się obejść w wypadku długiej nieobecności;

- uzyskanie informacji o tym, że osoba zaginiona planowała wziąć udział w ważnych dla niej wydarzeniach, takich jak np. egzamin, obrona doktoratu, okresowe badania medyczne czy delegacja służbowa;

- uzyskanie informacji o tym, że osoba poszukiwana w chwili zaginięcia mogła mieć przy sobie znaczną kwotę lub inne przedmioty

²⁷ *Guidance on the Management, Recording and Investigation of Missing Persons*, wyd. 2, UK National Police Improvement Agency 2010, <http://library.college.police.uk/docs/npia/missing-persons-guidance-2010.pdf>, s. 70 (dostęp: 2.01.2020).

o szczególnej wartości, które mogłyby przyciągnąć uwagę potencjalnych przestępców;

— brak jakichkolwiek nowych informacji o losie osoby poszukiwanej po upływie kilku dni²⁸ od chwili zaginięcia, również za pośrednictwem nowoczesnych środków komunikacji, takich jak SMS, telefon, e-mail itd.;

— uzyskanie informacji o tym, że zaginięcie może być związane z przekazaniem praw własności do majątku o znacznej wartości;

— obecność w miejscu dotychczasowego pobytu, w miejscu pracy osoby poszukiwanej śladów wskazujących na prawdopodobieństwo popełnienia przestępstwa zabójstwa — ślady stoczonej walki, krew, połamane meble itd.;

— brak zawiadomienia o zaginięciu lub zbyt późne zgłoszenie faktu zaginięcia przez osoby bliskie;

— uzyskanie informacji o uwikłaniu osoby zaginionej w konflikty w domu, w pracy, w związku z prowadzoną działalnością społeczną, zaangażowanymi zobowiązaniami cywilnymi;

— uzyskanie informacji o otrzymywanych groźbach;

— uzyskanie zeznań, z których wynika, że wobec zaginionego mogło zostać popełnione przestępstwo;

²⁸ Należy zwrócić uwagę na to, że w literaturze kryminalistycznej z powodów oczywistych nie podaje się dokładnej liczby dni czy godzin, po upływie których zaginięcie należy zakwalifikować do kategorii zaginięć kryminalnych. W prawie niektórych państw można jednak znaleźć pewne limity czasowe, jeśli chodzi o uznanie faktu popełnienia zabójstwa. Przykładowo w kodeksie postępowania karnego Republiki Białorusi obowiązuje reguła, zgodnie z którą organ ścigania musi wszcząć postępowanie karne w sytuacji, kiedy po upływie dziesięciu dni nie udało się ustalić miejsca pobytu osoby zaginionej (art. 167 Уголовно-процессуального кодекса Республики Беларусь — Уголовно-процессуальный кодекс Республики Беларусь от 16 июля 1999, nr 295–3, <http://kodeksy.by/ugolovno-processualnyy-kodeks> (dostęp: 2.01.2020)). W literaturze białoruskiej ten przepis jest oceniany negatywnie. Badacze opowiadają się za koniecznością jego modyfikacji, jednak brakuje jednomyślności, jeśli chodzi o szczegóły. Część autorów jest zdania, że art. 167 należy poszerzyć, dodając wyjątek dotyczący występowania okoliczności świadczących o kryminalnym charakterze zaginięcia. Inni uważają, że przytoczony przepis należy w ogóle usunąć (por. А.И. Гигевич, *Методика расследования безвестного исчезновения граждан, Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата юридических наук*, Минск 2019, s. 7–8).

— nagły, nieplanowany remont w miejscu dotychczasowego pobytu osoby zaginionej;

— niekorzystanie przez długi czas przez osobę zaginioną z pieniędzy pochodzących z pensji, emerytury czy zapomogi społecznej bez racjonalnych powodów, takich jak np. wyjazd w podróż lub w związku z delegacją służbową;

— pospieszne podjęcie przez członków rodziny zaginionego lub inne osoby działań, które świadczą o tym, że są oni pewni, iż poszukiwany już nie wróci — sprzedaż rzeczy należących do osoby zaginionej, wspólne zamieszkanie z inną osobą, rozporządzanie pieniędzmi należącymi do zaginionego itd.;

— zaginięcie kobiety będącej w ciąży;

— zaginięcie osób należących do grupy podwyższonego ryzyka — członka grupy przestępczej, osoby uprawiającej prostytutkę²⁹.

W źródłach anglojęzycznych można znaleźć zalecenie ogólne, że w każdym przypadku zaginięcia należy udzielić odpowiedzi na pytanie, jaki jest jego powód. Jeśli żadna z odpowiedzi nie jest satysfakcjonująca, należy przyjąć wersję o popełnieniu zabójstwa (*if in doubt, think murder*)³⁰. Jednocześnie błędem byłoby zaniechanie równoczesnej weryfikacji wersji o zaginięciu niekryminalnym — samobójstwie, nieszczęśliwym wypadku, ucieczce osoby zaginionej, a nawet wersji o upozorowaniu zaginięcia kryminalnego³¹. Jednocześnie trzeba zwrócić uwagę, że współcześnie sprawca ma ułatwiony dostęp do informacji dotyczących najnowocześniejszych metod kryminalistycznych (do lat 70. XX wieku w Rosji podręczniki z kryminalistyki należały do kategorii „Opracowania do wykorzystania służbowego”, nie można było ich kupić, były one dostępne tylko dla osób uprawnionych, w tym studentów wydziałów prawa). W literaturze anglojęzycznej można spotkać zwroty *forensic awareness* oraz *forensically sophisticated offender*, które oznaczają sprawcę posiadającego wiedzę kryminalistyczną, a więc celowo podejmującego

²⁹ Por. D. Solodov, *op. cit.*, s. 27–28.

³⁰ *Guidance on the Management, Recording and Investigation of Missing Persons...*, s. 70.

³¹ Por. R. Walton, S. Pettem, *Investigation of Long-Term Missing Persons as Cold Case Homicides: An American Perspective*, [w:] *Handbook of Missing Persons*, red. S.J. Morewitz, C.S. Colls, Springer 2016, s. 233–234.

działania mające utrudnić przeprowadzenie śledztwa³². W praktyce śledczej analiza historii przeglądarki internetowej osoby podejrzewanej pod kątem występowania powiązanych ze zdarzeniem treści stała się swego rodzaju standardem, czynnością rutynową podejmowaną przez organy ścigania natychmiast po oględzinach miejsca zdarzenia³³. Trzeba pamiętać, że działania te mogą być podejmowane również (wyłącznie) po fakcie. Sprawca może zacząć szukać informacji na temat metod identyfikacji zwłok ludzkich NN, anatomii człowieka, śladów kryminalistycznych, a jednocześnie śledzić postępy śledztwa w internecie, czytać posty, blogi.

Co do innych poszlak, które mogą „ugruntować” wersję oskarżenia o popełnieniu zabójstwa, to można je usystematyzować ze względu na okoliczność, której istnienia dowodzą. W opisywanej kategorii spraw proces dowodzenia ma charakter poszlakowy i koncentruje się głównie na dwóch obszarach:

1) wykazanie możliwości popełnienia przestępstwa przez domniemanego sprawcę — należy udowodnić m.in. posiadanie niezbędnej do tego wiedzy, narzędzi, ewentualnie środków transportu, które mogły być wykorzystane przy popełnieniu zabójstwa;

2) udowodnienie motywu — posiadanie silnego motywu (np. uzyskanie znacznych korzyści materialnych, rozwiązanie problemów osobistych) samo w sobie jest „lampką ostrzegawczą”, której organy ścigania w żadnym wypadku nie powinny ignorować.

Proces dowodzenia w tego rodzaju sprawach musi uwzględniać również typową i najbardziej skuteczną linię obrony. Podejrzany, oskarżony nie ma obowiązku udowodnienia, uzasadnienia swoich wyjaśnień. A więc to organ ścigania musi wykazać ponad wszelką wątpliwość fakt śmierci ofiary. Za dowód śmierci mogą posłużyć dowody rzeczowe i (lub) brak dowodów wskazujących na to, że zaginiony żyje. Można to zilustrować na przykładzie pewnej sprawy karnej, która miała miejsce w Rosji pod koniec lat 90. XX wieku.

³² E. Beauregard, M. Martineau, *No body, no crime? The role of forensic awareness in avoiding police detection in cases of sexual homicide*, „Journal of Criminal Justice” 42, 2014, nr 2, s. 213–220; M. Kucharczyk, *Glosa do wyroku Sądu Apelacyjnego w Lublinie z dnia 29 marca 2006 r., sygn. II AKa 291/05*, „Prokuratura i Prawo” 6, 2007, s. 165–171.

³³ D. Solodov, *op. cit.*, s. 25.

W sprawie o zabójstwo nieletniego M.A. śledczym nie udało się zlokalizować ani ciała ofiary, ani nawet najdrobniejszych jego fragmentów. Wynikało to ze specyfiki metody, której użyli sprawcy, chcąc skutecznie pozbyć się zwłok. Jeden z nich w trakcie przesłuchania wyjaśnił, że wraz z dwoma pozostałymi podejrzanymi spalił ciało ofiary w piecu kotłowni (jeden z podejrzanych pracował w kotłowni jako palacz). Oględziny miejsca zdarzenia (piec, pomieszczenie kotłowni, teren przylegający) z wykorzystaniem specjalnych środków technicznych oraz psa wyszkolonego do wyszukiwania zapachu zwłok ludzkich nie przyniosły rezultatów. Wtedy powołano zespół biegłych celem przeprowadzenia kompleksowej ekspertyzy kryminalistycznej. Biegli doszli do wniosku, że ciało osoby nieletniej przy wadze w granicach 25–30 kg w piecu tego typu przy wykorzystaniu węgla może być skremowane po upływie już jednej godziny. W popiołach mogą zostać niewielkie fragmenty kości. Jednak w sytuacji, kiedy piec pracował przez dłuższy czas, kości uległy takiemu zniszczeniu, że ich odnalezienie w popiele przy pomocy dostępnych środków kryminalistycznych jest niemożliwe. A więc prawdopodobieństwo odnalezienia fragmentów kości ofiary w tej sytuacji zostało absolutnie przez biegłych wykluczone. Ta opinia wraz z innymi dowodami poszlakowymi posłużyła za podstawę skazania³⁴.

Z myślą o pewnym „wyprzedzeniu” obrony w opisywanej kategorii spraw należy również „wyliminować” inne osoby podejrzewane, a więc te, które mogą mieć możliwość popełnienia zabójstwa oraz jawny motyw. Może to być udowodnienie alibi (również alibi w sensie szerokim, tj. wykazanie braku możliwości popełnienia przedmiotowego przestępstwa z racji np. ograniczeń fizycznych, wieku, choroby)³⁵. Kwestią dyskusyjną pozostaje natomiast możliwość dowodowego wykorzystania faktu tworzenia fałszywego alibi przez podejrzanego, gdyż praktyce śledczej znane są przypadki, kiedy niewinne osoby bliskie podejmowały podobne działania, pewne (nie bez powodu), że śledztwo skupi się właśnie na nich. Zdarza się również, że alibi osoby niewinnej jest „słabe” lub

³⁴ Г.С. Степанова, *Расследование убийства при отсутствии трупа*, „Следственная практика” 2002, Выпуск 2, s. 84–90.

³⁵ Por. T. Tomaszewski, *Alibi: problematyka kryminalistyczna*, Warszawa 1993.

ujawnia się jego brak³⁶. Należy zachować ostrożność i nie przyjmować pochopnie wersji zdarzenia wynikającej z przyznania się osoby podejrzanej. W sytuacji, kiedy takie przyznanie się nie zawiera obiektywnie sprawdzalnych elementów, ma charakter raczej deklaracyjny, organ ścigania musi pozostać przy założeniu, że w sprawie dalej istnieją co najmniej dwie wykluczające się nawzajem wersje.

Podsumowując tę krótką analizę, należy zaznaczyć, że dowodzenie w sprawach o zabójstwa związane z zaginięciem ofiary musi opierać się o dobrze przemyślaną linię rozumowania. Organ ścigania, oskarżyciel powinni dobrze wyeksponować kluczowe z punktu widzenia logiki dowodzenia momenty — przede wszystkim posiadanie możliwości popełnienia danego przestępstwa oraz „silnego” i oczywistego (jasnego) motywu. Dodatkowo należy uprawdopodobnić fakt śmierci ofiary oraz wykluczyć możliwość popełnienia przestępstwa przez inne osoby. Można tu zalecić sporządzenie swego rodzaju schematu, ujęcie znanych faktów w formie graficznej, np. utworzenie „bloków” odpowiadających wymienionym elementom procesu dowodzenia (możliwość, alibi, brak innych osób, fakt śmierci ofiary), które będą zawierały informacje o zgromadzonych dowodach potwierdzających opisywaną okoliczność. To ułatwi identyfikację oczywistych luk dowodowych, pomoże też przy sporządzaniu aktu oskarżenia. Ważnym elementem procesu dowodzenia powinno być prognozowanie najbardziej prawdopodobnej linii obrony, uprzedzenie możliwych w danej sytuacji kontrargumentów, wyjaśnień (ich odpowiedniej modyfikacji przez oskarżonego).

Bibliografia

- Beauregard E., Martineau M., *No body, no crime? The role of forensic awareness in avoiding police detection in cases of sexual homicide*, „Journal of Criminal Justice” 42, 2014, nr 2.
- Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu. Biblia Tysiąclecia*, Warszawa 2012.
- The Cambridge Ancient History*, wyd. 2, t. 7, cz. 2. *The Rise of Rome to 220 b.c.*, red. F.W. Walbank *et al.*, Cambridge 2006.

³⁶ E.A. Olson, S.D. Charman, ‘But can you prove it?’ — *Examining the quality of innocent suspects’ alibis*, „Psychology, Crime and Law” 2012, nr 18, s. 453–474; W.E. Crozier, D. Strange, E.F. Loftus, *Memory errors in alibi generation: How an alibi can turn against us*, „Behavioral Sciences and the Law” 2017, nr 35 (1), s. 6–17.

- Crozier W.E., Strange D., Loftus E.F., *Memory errors in alibi generation: How an alibi can turn against us*, „Behavioral Sciences and the Law” 2017, nr 35 (1).
- DiBias T.A., *No-body Homicide Cases. A Practical Guide to Investigating, Prosecuting, and Winning Cases when the Victim is Missing*, Boca Raton-London-New York 2015.
- Eckberg D., *Stalking the elusive homicide: A capture-recapture approach to the estimation of post-reconstruction South Carolina killings*, „Social Science History” 25, 2001, nr 1 (wydanie specjalne *Bloody Murder*).
- A Global Casebook of Sexual Homicide*, red. Chan Heng Choon (Oliver), Singapore 2019.
- Greene F.P., *I ain't got no body: The moral uncertainty of bodiless murder jurisprudence in New York after People v. Bierenbaum*, „Fordham Law Review” 71, 2003, nr 6.
- Guidance on the Management, Recording and Investigation of Missing Persons*, wyd. 2, UK National Police Improvement Agency 2010, <http://library.college.police.uk/docs/npia/missing-persons-guidance-2010.pdf>, s. 70 (dostęp: 2.01.2020).
- Hawes G., *Rationalizing Myth in Antiquity*, Oxford 2014.
- Hołyst B., *Kryminalistyka*, Warszawa 2010.
- Kucharczyk M., *Glosa do wyroku Sądu Apelacyjnego w Lublinie z dnia 29 marca 2006 r., sygn. II AKa 291/05*, „Prokuratura i Prawo” 6, 2007.
- Murder conviction upheld despite lack of direct evidence of corpus delicti*, „Columbia Law Review” 61, 1961, nr 4.
- Olson E.A., Charman S.D., *‘But can you prove it?’ — Examining the quality of innocent suspects’ alibis*, „Psychology, Crime and Law” 2012, nr 18.
- Slużba śledcza zestawiona na podstawie dzieł fachowych dra Grossa i innych dla c.k. żandarmerii*, Brody 1904.
- Solodov D., *Zabójstwo bez ciała: podstawy metodyki prowadzenia spraw*, [w:] *Śmierć w wielu odsłonach. Problemy wybrane*, red. E. Żywucka-Kozłowska, A. Opalska, M. Treder, Olsztyn 2017, s. 23–24.
- Przypadki kryminalne: współpraca interdyscyplinarna przy badaniu ciemnej liczby przestępstw*, red. J. Stojer-Polańska, Poznań 2016.
- Stojer-Polańska J., Lisowicz M., Gołębiowski J., *Kryminalistyczne aspekty poszukiwania zwłok*, „Problemy Kryminalistyki” 2015, nr 289 (3).
- Sygit B., *Zachowania pozorujące przestępstwa i ich zwalczanie*, Warszawa-Poznań 1985.
- System prawa karnego procesowego. Zasady procesu karnego*, red. P. Wiliński, t. 3, cz. 2, Warszawa 2014.
- Tomaszewski T., *Alibi: problematyka kryminalistyczna*, Warszawa 1993.
- Urbaniak A., *Wieloletnie zaginięcia osób jako efekt działań przestępczych*, „Biuletyn Polskiego Towarzystwa Kryminologicznego” 2017, nr 24.
- Walton R., Pettem S., *Investigation of Long-Term Missing Persons as Cold Case Homicides: An American Perspective*, [w:] *Handbook of Missing Persons*, red. S.J. Morewitz, C.S. Colls, Springer 2016.
- Wilczyński A., *The incidence of child homicide: How accurate are the official statistics?*, „Journal of Clinical Forensic Medicine” 1, 1994, nr 2.

Literatura w języku rosyjskim

- Babičev A.G., *Ubijstvo (č. 1 st. 105 UK RF): ugovno-pravovoj i kriminologičeskij aspektj, Avtoreferat dissertacii, predstavlennoj na soiskanie učenoj stepeni kandidata ũridičeskich nauk*, Čelābinsk 2006.
- Bagmet A.M., Skobelin S.Ŭ., *Metodika rassledovanie detoubijstv: metodičeskoe posobie*, Moskva 2014.
- Drapezo R.G., Ŭrkevič N.A., *Problemy provedeniā dosudebnoj proverki po delam ob ubijstvah, gde ogon' vystupaet kak orudie (sposob) sokrytiā prestupleniā*, „Rossijskij sledovatel” 2017, nr 20.
- Gigevič A.I., *Metodika rassledovaniā bezvestnogo isčeznoveniā graždan, Avtoreferat dissertacii na soiskanie učenoj stepeni kandidata ũridičeskich nauk*, Minsk 2019.
- Gross G., *Rukovodstvo dlā sudebnych sledovatelej kak sistema kriminalistiki*, Peterburg 1908, s. 727–728.
- Gross G., *Slučaj lŭdoedstva*, „Sudebnoe obozrenie” 1904, 20 iŭnā.
- Mud'ŭgin G.N., *Rassledovanie ubijstv po delam, vozbuždennym v svāzi s isčeznoveniem poterpevshego, Dissertaciā*, Moskva 1962.
- Stepanova G.S., *Rassledovanie ubijstva pri otsutstvii trupa*, „Sledstvennā praktika” 2002, vyp. 2.
- Trubčik I.S., Galkin D.V., *Osobennosti rassledovaniā ubijstv “bez trupa”*, „Rossijskij sledovatel” 2015, nr 11.
- Uilz U., *Opyt” teorii kosvennyh ulik, ob.”āsnennoj primerami*, Moskva 1864.

Akty prawne

- People v. Charles Manson*, 71 Cal. App. 3d. 1, 42 (1975), <https://law.justia.com/cases/california/court-of-appeal/3d/61/102.html> (dostę: 2.01.2020).
- Poszukiwanie osōb zaginionych*, raport NIK z dnia 6 lutego 2015 roku, KPB-4101-003-00/2014, nr ewid. 5/2015/P/14/042/KPB, <https://www.nik.gov.pl/plik/id,8333,vp,10395.pdf>, s. 9 (dostę: 2.01.2020).
- Wyrok Sādu Apelacyjnego w Poznaniu z dnia 10 kwietnia 2014 roku, II AKa 48/14, <https://sip.lex.pl/orzeczenia-i-pisma-urzedowe/orzeczenia-sadow/ii-aka-48-14-odnalezienie-zwlok-ofiary-zbrodni-521589715> (dostę: 2.01.2020).
- Wyrok SN z dnia 8 sierpnia 1980 roku, IV KR 186/80, OSNPG, 1981, nr 1, poz. 3, s. 5–6.
- Zarządzenie nr 48 Komendanta Głównego Policji w sprawie prowadzenia przez Policję poszukiwania osoby zaginionej oraz postępowania w przypadku ujawnienia osoby o nieustalonej tożsamości lub znalezienia nieznanych zwłok oraz szczątków ludzkich, Dziennik Urzędowy Komendy Główniej Policji 2018, poz. 77.

Źródła internetowe

Strona internetowa policji: <http://statystyka.policja.pl/st/wybrane-statystyki/zaginieni/50885,Zaginieni.html> oraz <http://statystyka.policja.pl/st/przestepstwa-ogolem/przestepstwa-kryminalne/zabojstwo/64003,Zabojstwo.html> (dostęp: 2.01.2020).

The process of proof in bodiless homicide cases: an overview

Summary

Homicide cases in which the perpetrator succeeds in disposing the body or due to the other factors the investigators are unable to locate the victim's body, its remains can be referred as the most difficult, due to a large number of practical investigative and evidence-related challenges. However, there have been many cases where the perpetrators were not only identified, but successfully sentenced as well. The prosecution in such cases could succeed on the condition that it would manage to establish an impeccable, logical, and coherent line of events. To handle this task, it must be able to prove beyond reasonable doubt that in light of the evidence gathered in the case, murder is the only possible explanation and the defendant, not the other person, committed (was responsible for) this crime. The author provides an overview on the literature and selected criminal cases to systemize valuable experiences and to lay down some basic principles and valuable recommendations which can contribute to a better understanding of the process of proof in such types of criminal cases, its scope and internal logic.

Keywords: missing persons, homicide, corpse, evidence, investigative hypothesis testing.